

עופות במיתולוגיות ובכתבי הקודש

כתב: ד"ר חיים מויאל

העופות, ללא ספק, מילאו תפקיד חשוב מבחינה סמלית הן באמונות ובמיתוסים והן באומנות. הם הרשימו את אבותינו כפי שהם עדיין מרשימים אותנו כיום, ומיתולוגיות רבות, אשר השפעתן הייתה לעיתים הרת גורל - נקשרו אליהם. תעופתם המרשימה (כמו של הבז והנשר), היעלמותם של רבים מהם והופעתם שוב (כמו האנפה, הסנונית והאיביס) - הרשימו את קדמונינו והיו לתעלומה במשך זמן רב. מעופם הגבוה בשמיים ושרידותם באזורים קשים, כמו במדבר, היו בגדר חידה מאתגרת כשניסו להסביר ולפתור את סבך ההקשרים והתופעות, אשר חלקם היו תקפים למשך זמן רב. כאן אנסה לתאר את הבולטים בעופות, שלהם נקשרו מיתולוגיות מעניינות, לרבות אזכורים ותיאורים שלהם בכתבי הקודש השונים, ובכלל זה במקרא.

תבליט עיט מכונף (Apkullu) העשוי בהט מארמון אשורנרפאל השני (Ashur-nair-pal) השני מנמרוד (כלח). בידו האחת הוא מחזיק את סוד החיים בדמות צמח, ואילו בידו השנייה הוא מחזיק כד של מים קדושים ופלאיים. במוזיאון הבריטי.

צילום: Edén, Janine and Jim <<

באומנות המצרית העתיקה עופות רבים היו מקודשים ונקשרו לרוב לחיים שלאחר המוות. הם סימלו אלים ואלות, ותופעות חשובות כמו הבריאה. הפרעונים ראו עצמם כאלים והאמינו בחיים שלאחר המוות, וגם של הקורבנות האחרים, שחלקם נחנטו כמומיות (לרבות העופות שהגנו עליהם לפי אמונתם), ושנשמתם תחזור לשמש אותם לאחר הגיחה חזרה מהשואל. המוטיבים היו לפי קאנון קשוח ועקבי, עם חריגות קטנות של נטורליזם במה שקשור לעיתים בדמויות של עופות ובעלי חיים אחרים וסצינות טבע שונות. יש היגיון בסברה שהשליטים הראשונים של העולם הקדום וכן הסופרים והנביאים של אותן תקופות היו מעורבים בפיתוח אמונות ומיתולוגיות במטרה לרסן את המצב הכאוטי שבו היו מצויים המוני העם הפשוט, שהיה עלול לסכן את שיפור מצבם הכלכלי והרצון ולעוצמה, וכן לשם קיבוע הלגיטימציה לשלטונם ועושרם.

באומנות המסופוטמית הייתה סגידה לכוחות הטבע דרך האנשה של אובייקטים פולחניים, ולכל פונקציה חשובה בחיים היה אל המגולם בדמות מסוימת - עיט, נחש, פר וכדומה. האלוהות הוגדרה בצורת מונרכיה הייררכית, ואילו בשלב האחרון של ההתפתחות היה דגש על האמונה האישית במקביל לאמונה בפנתיאון שבראשו עמד האל הראשי. דמויות רבות של העופות ושל בעלי חיים אחרים משולבות עם דמות אדם (לרוב מזוקן) ויצורים דמיוניים (לרוב מכונפים), דרקונים ומפלצות, כדוגמת לילית. העיט הוא אל השמש הבבלי.

באומנות היוונית הייתה גזירה והתאמה מחדש של חלק מהאיקונוגרפיה המצרית הקדומה בשילוב של מיתולוגיות מקוריות. העופות היו שליחים ומתווכים והיו סמל של חוזק, עוצמה, חכמה, רוע (כמו במקרה של עופות הסטימפליות שהרקולס הביס), וכן סמל לחופש. היוונים בנו גם מקדשים לאלים בדומה למצרים, האמינו בנצחיותם של האלים ובני האלים ובהתגלמותם של האלים והתופעות גם בבעלי חיים מסוימים, ובתוכם גם עופות (כך למשל, במקום הבז שהיה נפוץ במצרים וגילם את ראשי אלי השמש המצריים, האל רע והורוס, היו אלו העיט של זאוס היווני או יופיטר הרומי).

<< אל השמש (הורוס) בדמות בז במקדש אדפו שבגדת נהר הנילוס, מהמאה השלישית לפנה"ס. הבז נחשב להתגלמות האל, והוא קשור לנצח, למסתורין ולחיים שאחרי.
צילום: zolakoma

2

1. תבליט רצפה במקדש המלכה חתשפסות בدير אל-בחי שבמצרים, של האלה נחבת (Neckbet), בדמות נשר פורס כנף. צילמה: Kyera Giannini

2. קטע מתוך ציור-קיר מצרי בו מופיע האל תות (Thoth) - אל החוכמה המצרי, בדמות מגלן קדוש (Sacred Ibis), נתגלה מ-Petosiris אשר ב-Muzawaka שבמחוז "דקלה" במצרים. התקופה הרומית. צילום: Institute for the Study of the Ancient World

1

אצל הרומאים, העיט היה גם סמלו של יופיטר, וכשקיסר מת נהגו לשלוח לחופשי עיט כדי לשאת את נשמת הקיסר לגן עדן. העיט הזהוב היה גם סמל האימפריה הרומית בכלל, ושל הצבא בפרט (נישא על ידי יחידה מיוחדת שהייתה קרויה "אקוהליפר"). תרבויות המערב הושפעו מאוד מהסמל הזה, וחלקן קבעו את העיט כסמלן כמו אימפריות גדולות של העידן האחרון (האימפריה האוסטרו-הונגרית, גרמניה הנאצית, אלבניה, ארצות הברית ועוד).

בנצרות, העיט מסמל את התחייה מחדש (Resurrection) מתוך האמונה כי הוא עף גבוה וקרוב לשמש ולאל כדי לחדש את נוצותיו לייצג את האל.

בתנ"ך יש השפעה הדדית בין תרבויות העבר. הדגשים בנושא העופות במקרא היו בענייני טומאה וטוהרה, קורבנות, דימויים להתנהגות אנושית, מקומות, וכמובן בהקשר לגדלותו של האלוהים עצמו. העופות העיקריים המוזכרים הם דורסי הלילה שרבים מהם סימלו מוות, חורבן וצייה, דורסי יום שסימלו עוז, גבורה וגם טומאה, ועורבים שסימלו כפיות טובה, וחוכמה בלויית רוע.

באומנות הנוצרית מרבית התיאורים והסמלים קשורים לישו, וניכרת שאיבת רעיונות ובעקבותיה התאמה מחדש הן מהמקרא והמקורות היהודיים והן מהמיתולוגיה המצרית והיוונית. עופות מסוימים מייצגים את האל, הגבירה או הקדושים.

דורסי יום

בז

אצל המצרים הקדמונים דמות הבז (לרוב בז צוקים ובז מצוי) מופיעה רבות מאוד בכל התיאורים האומנותיים במרבית ימיה של מצרים העתיקה. הבז נחשב להתגלמותו של האל הורוס (אל השמש, בנם של איזיס ואוסיריס). עיניו ראו הכול והשיגו על הכול (עין ימין מסמלת את השמש והראייה ביום, ועין שמאל - את הירח והראייה בחושך). המצרים נהגו לחנוט ולקבור אותם יחד עם הפרעונים, כפי שנתגלה בסירקה, מלפני כ-3,000 שנה. הבז היה גם מקודש למונטו - אל המלחמה, ולסוקר - אל הקבורה בממפיס.

>> ההכוס (ינשוף) של האלה אתנה (אלת החוכמה היוונית), מהמאה השלישית לפנה"ס. מטבע הכסף נתגלה בערב הסעודית והועתק כנראה מהטטרה-דרכמה האתונאית לשימוש מסחרי.

▼ תנשמת לבנה. ללא ספק סיעה למצרים בשמירה על אסמי התבואה מפני מכרסמים, והם ידעו להעריך זאת היטב. ציור: חיים מויאל

עיט זהוב

לפי עניות דעתי, אין אזכור או תיאור של העיט בקרב המצרים הקדמונים, אך ללא ספק הוא נחשב מבחינתם מקביל לדמותו של הנשר שהיה נפוץ יותר. עם זאת (ואולי זו גם אחת הסיבות), העיט היה במקביל אלוהות אשורית המגינה על המלך, שתוארה רבות בתבליטים אשוריים. לעיתים הוא תואר כגריפון (ראש עיט בגוף אריה).

במיתולוגיה היוונית העיט הוא סמלו של זאוס ושליחו הנועז. כך למשל, זאוס שלח את העיט לחטוף את גנימדס (נער טרויאני יפה) כדי להעסיקו כמשרת באולימפוס (אגב, בתמורה קיבלו הוריו צמד סוסים אלמותיים). יש תיאור מוכר גם של העיט שנשלח על ידי זאוס מדי בוקר לנקר את בטנו וכבדו של פרומותיאוס (האל שהביא את האש לבני אדם), ומדי לילה צמח הכבד מחדש, על כי העליב את זאוס והערים עליו לטובת בני האדם.

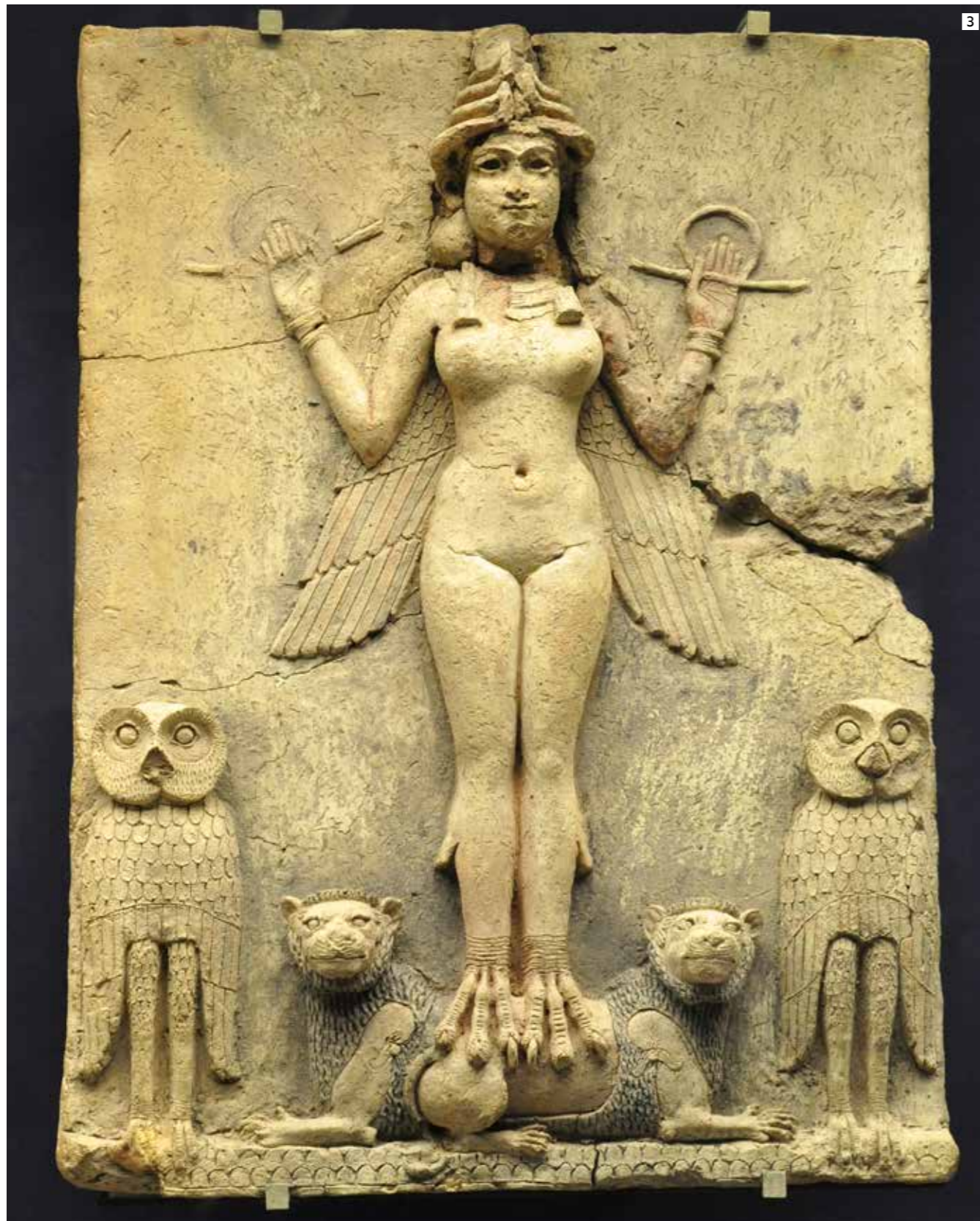
>> הכוס על מטבע אתונאי. ראשו המעוגל ועיניו הגדולות סימלו בעיני היוונים את החוכמה והראייה לרחוק. איור: חיים מויאל

טבע הדברים | 21

<< תנשמת. התנשמת (מלבד זה שסימלה את העיצור M משמה המצרי מולאק) נקשרה בעיקר למוות ולראייה מעבר, ותבליטיה מתוארים בקברים שונים, כמו בנוא אמון. יש אף פרטים חנוטים שהשתמרו היטב. צילם: חיים מויאל

1. גנימדס והעיט. לפי המיתולוגיה היוונית העיט הזהוב סימל את זאוס (אל האלים), כאשר באחת מהפעמים גנימדס (נסיך טרויאני יפה תואר) נחטף על ידי העיט אל האולימפוס, שם שימש כמשרת לאלים. צילם: יואל מועלם
2. ציור נשר. הנשר של היום היה מקודש בתרבות המצרית והמסופוטמית וגם במיתולוגיה היוונית, שבה היה מקודש להרקלס (הרקולס הגיבור) ולהדס (אל השאול). צייר: חיים מויאל
3. תתבליט האלה לילית המסופוטמית בדמות אלה מכונפת שלצידה שני ינשופים המסמלים את דמותה. המאה ה-19 לפנה"ס, המוזיאון הבריטי. צילמה: Helen Simonsson

הקדומה (השומרית) הייתה הלילית שדה מכונפת בדמות דורס לילה ואישה (המיניקה ברעל במקום בחלב), והיא הילכה אימים על נשים בהיריון ותינוקות (הוחזקו קמעות לשם הגנה מפני כישופיה). מיכלאנג'לו הגדול צייר ברנסנס את לילית כחצי אישה וחצי נחש, מתפתלת מסביב לעץ הדעת. במרבית האמונות שנגזרו מאמונה זו האמינו בסמליותה לכאוס וקללת המין האנושי.

המצרים הקדמונים ראו בהם שליחי אל (ובוודאי סייענים נפוצים לחיסול המכרסמים המאיימים על אסמי התבואה ומחסני המזון הגדולים בתבל של אז), והם נקשרו לקבורה ולחיים שלאחר המוות. תנשמות למשל מופיעות בתבליטים וביצורי קיר וכן על חנוטים.

במקרא תוארו שמות רבים לדורסי הלילה הטמאים, ובהקשרים דומים שסימלו בעיקר חורבן, שדים, שיממון.

ביוון העתיקה היה הכוס (מין ינשוף קטן) סמלה של אתנה (אלת החוכמה והמלחמה הצודקת). פרטים שונים שכנו באקרופוליס והיו מוגנים שם, ודמותו הונצחה בפסלים, בתבליטים וכן במטבעות (מהטטרה-דרכמה אתונאית מכסף). הינשוף הזה התלווה למלחמות והיה קשור גם לראייתו המאגית בלילה, ואם חלף מעל חיילים לפני הקרב זה היה סימן לניצחון. ההודים אף החשיבו את הינשוף כסמל החוכמה.

מעניין לציין, כי הרומאים דווקא ראו בדורסי הלילה סימן למזל רע, כישלון וכישוף (כך למשל מכשפה הייתה הופכת לינשוף המוצץ את דם התינוקות). בדומה לכך האמינו גם בתרבויות אפריקאיות ומוסלמיות מסוימות וגם אצל האצטקים (האצטקים במקסיקו האמינו ב-Lechuza שהיא מכשפה שחורה ומכוערת שהופכת בלילה לינשוף ומהפנטת בקריאותיה בני אדם). בספרד גם האמינו בשליליות

נשר
דמות הנשר (ולעיתים, גם עוזיית הנגב) נראית על כתרה של נחבת, שהייתה אלה מצרית ומוגדרת לעיתים כחיה המצרית. היא נחשבה לפטרונית ומגינה של הפרעונים של מצרים עלית (אגב, בממלכה החדשה ואילך היא הגנה גם על האנשים הפשוטים). לרוב כנפיה הארוכות היו פרוסות לשם הגנה. עוף קדוש זה לפרעונים נחשב כמונח לנצח. בשל זהות מראה הזוויגים בקרב הרחמים והנשרים בכלל, הם נחשבו לנקבות בלבד, ומכאן על פי אמונתם זה המסתורין בבקיעת צאצאיהן בכל פעם מחדש ללא התערבות הזכרים. הרחם (המכונה באנגלית "הנשר המצרי") נחשב גם לעוף קדוש כשאר הנשרים, ודמותו מוצגת בציורי קיר ועל חנוטים רבים. לפי האגדה, אגיפוס (כיום שמו של הפרס המזוקן) מתלסיה היה מאהבה של טימנדרה האלמנה. בנה ניאופרון (כיום שמו של הרחם ופירושו מיוונית - "חכם צעיר", אולי בשל מצחו חרוש הקמטים) התנגד ליחסים אלו, ובתחבולה ניסה למנוע זאת על ידי כך שגרם כמעט לאגיפוס לשכב בשכרותו עם אימו ובשל כך נענש, בתחילה בהתערבות אפולו ואחר כך על ידי זאוס שהפך לבסוף את אגיפוס וניאופרון למיני נשרים. דמות נשר הייתה לעיתים סמלו של ארס (אל המלחמה השנוא על ידי שני הוריו, זאוס והרה).

במקרא נזכר הנשר 33 פעם, אם כי הייתי מעז ואומר כי לעיתים כוונת המחברים המקראיים הייתה לעיט ובמקרים מסוימים לנשר. סתירה זו עשויה להיפתר היטב אם מניחים כי עיט הוא שם כולל לכל הדורסים, ובכללם מיני דורסים גדולים שונים כמו הנשר והעיט. שני הסוגים הללו "מעלעלי דם", "עולים ודואים", "למרחוק מביטים", "ארוכי אבר" (ורק הנשר והעוזייה קירחים מנוצות בולטות בצוואר).

דורסי לילה

הקדמונים התייחסו אליהם בצורות מנוגדות מאוד וראו בהם חכמים (כמו בקרב היוונים), טיפשים, מפחידים, קשורים למוות, שדים, ומבשרי השאול, ילודה, מחלות ושלל אמונות תפלות (ששורשיהן נעוצים עד היום בחברות אנושיות, הנבערות מלהכיר באמת שבעופות קסומים אלו). אצל הבבלים קמע ינשוף דווקא הגן על האישה בלידתה, ואצל הסינים העתיקים הוא סימל חוסר מזל. במיתולוגיה הבבלית

4. לדה והברבור. לפי המיתולוגיה היוונית זאוס התחפש לברבור ואנס את לדה (מלכת ספרטה), וממנה נולדה גם הלנה (היפה בנשים בעולם העתיק, שבשל חטיפתה על ידי פאריס פרצה מלחמת טרויה). מוזיאון אופיצי, איטליה. צילם: יואל מועלם

2. קטע מפסיפס שבו מתואר עוף הפניקס על תלולית בראשיתית ועל רקע ורדים ועיזים. עוף האש או עוף החול מת בשריפה וקם לתחייה מתוך אפרו. הוא נזכר בגמרא, ורש"י מציין כי חיי נצח לו כבמיתולוגיה היוונית בשל ברכתו של נוח על שהיה עסוק בהאכלת חיות אחרות. מתוך רצפת פסיפס בכנסייה באנטיוכיה, מהמאה החמישית לספירה, טורקיה. צילום: Ken and Nyetta

3. חסידה במעוף. החסידה הייתה מקודשת למצרים הקדמונים, אצל היוונים הקדמונים היא נחשבה לגנת תינוקות, ואילו בנצרות סימלה את הבשורה של ישו ומכאן הפכה לקדושה במדינות אירופיות רבות ואגדות רבות נקשרו אליה. צייר: חיים מויאל

4. הטווס היה מקודש לאלה הרה (אשת זאוס, שלרוב ראתה הכול בעיניו המרובות של האטריבוט שלה), ואילו בנצרות הוא סימל את חיי הנצח והיופי האלוהי. צילם: חיים מויאל

5. אנפה אפורה. במצרים העתיקה כונתה בשם Benu, הייתה קשורה לאל השמש רע, והיא מתוארת רבות בציורי קיר. היא נקשרה למחזוריות הנילוס ולמחזוריות החיים והיצירה הראשונה. צילם: חיים מויאל

במקרא הוגדרה החסידה כטמאה והייתה מוכרת מאוד, ואף ירמיהו תיאר את נדידתה מעל ארצנו "גם-חסידה בשמים, ידעה מועדיה, ותור וסוס (וסיס) ועגור, שפרו את-עת באנה" וכן את אורחות קינונה (תהלים) "אשר-שם, צפרים יקננו; חסידה, ברושים ביתה". (הברוש המקראי הוא כנראה הערער הברושי, לפי פליקס).

חסידות נקשרו עם תינוקות במשך מאות שנים. במיתולוגיה היוונית נקשרה החסידה דווקא לגניבת תינוקות, וזה נעוץ בסיפור שבו הרה (מלכת האולימפוס), שנהגה להתנקם מתוך קנאה בנשים יריבות שהפכו על ידה לחסידות (לרוב כאלו שהיה להן רומן עם זאוס בעלה), ואשר ניסו לגנוב חזרה את בנן (או ותינוקות אחרים). עם זאת, החסידה נחשבה לקדושה בעיניהם (אריסטו - הפילוסוף היווני הגדול, ייחס להרג חסידה מעשה פשע של ממש לפי החוק). הנס כריסטיאן אנדרסן הדני שאל מכאן את סיפורו על החסידה שגזלה הבטיחו לחטוף תינוקות בחיתוליהם בשל לעגם והצקתם של הילדים כשהיו בקן על גג רעפים.

במיתולוגיה הנורדית, החסידה ייצגה ערכי משפחה ומחויבות זה לזה, ובכמה מיתולוגיות, כמו אלו בקרב הנורדים והגרמאנים, חסידות הן גם סמל של נישואין ונאמנות מונוגמית, והן נאמנות לקן ולאותו בן זוג. במסורת של אלו האחרונים אף קיימת האמונה כי חסידה המקננת על גג הבית מגינה עליו משריפות.

בנצרות החסידה מסמלת גם את הבשורה של ישו ואת בוא האביב יחד עם צניעות ואדיקות.

של דורסי הלילה, כך למשל התנשמת השותה על פי אמונה מסוימת את השמן מנרות הכנסיות בשל שנאתה לאור. ואכן בנצרות דמותה הייתה שלילית והייתה התגלמותו של השטן, ומכאן נרדפתה במשך התקופות. אגב, אצל שבטי האבוריג'ינים באוסטרליה הם נחשבו לקדושים וסימלו את רוחות הנשים.

ברבור ואוז

הברבורים העטויים נוצות צחורות וצווארם ארוך ועדין סימלו בתרבויות קדם, כמו בקלטית, הנורדית והיוונית, את טוהר האישה הענוגה ואת יופיה (והפיכתה לברבור). הברבור במיתולוגיה היוונית מאוזכר בסיפור על זאוס שהתחפש לברבור כדי לפתות את לדה היפה בהייתה מתרחצת בנהר, כנראה בזמן ששכבה עם בעלה - טינדארה (מלך ספרטה) ונשאה כבר ברחמה את ילדיו (קסטור - תאומו שלא מוזכר כאן הוא פולוקס) וקלייטנסטרה, שהייתה לאשת אגממנון - מלך מיקנה היווני וראש הממלכות. לאחר בעילתה על ידי זאוס נולדו גם הלנה, שהוגדרה כאישה היפה בעולם (בגלל חטיפתה פרצה מלחמת טרויה המפורסמת והאימפריה היוונית נהרסה), ופולידוקס.

בנצרות התייחסו לסיפור לדה והברבור כאל סיפור המקביל ללידתו של ישו עם הבשורה של המלאך גבריאל למרים הבתולה כי תישא ברחמה ילד לאחר שתופרה על ידי רוח הקודש שתדד אליה בצורת יונה. התוצאה של איחוד זה בין האלוהי לאנושי מזכיר את סיפור לדה, ותוצאותיו הן גם שינוי של הסדר הישן והמהפכני (אף שאופיה נחשב ארוטי בתקופות מסוימות).

הברבור מופיע בתנ"ך (נזכר בסיפור שלמה המלך בספר מלכים, שם נאמר כי אכל ברבורים אבוסים), אך לא ברור אם מדובר בברבור של היום או במיני אווזים (בשל ספק זה הוא אסור לאכילה).

הברבור, קרוב משפחתו של האוז, זוהה על ידי סעדיה גאון כאוז של היום (שנהוג אז וגם כיום לפטמו למטרת אכילה). האוז (לרוב מתוארים אווז לבן-מצח, אווז אפור וברנטה אדומת-חזה) מתואר בלא מעט ציורי קיר מצריים כמו בדיר אל-בחי ובמידום בצורה נטורליסטית מאוד (לאחרונה הוטל ספק באמינות ציורי קיר אלו לאחר שהועתקו על ידי צייר איטלקי מקבר, ולא הוכח עד היום שהם קיימים בכלל). הוא היה מקודש לאל גב (Geb) - אבי איזיס שסימל את האדמה. לעיתים הוא מתואר לצד נחש או רועה עשב והיה מרכיב חשוב בדיאטה של האצולה המצרית, הוקרב כקורבן לאלים לשימוש בחיים שאחרי, וביצוי נאכלו והודגרו מלאכותית כבר אז.

בכרתים שימש מין זה גם לפולחן, והוא תואר בעיקר בחותמות, ואילו אצל הפלישתים הוא מככב לא מעט ובעיקר בכדי בירה. במיתולוגיה היוונית תואר האוז בעיקר בהקשר עם אפרודיטה, ואילו בנצרות הוא סימל ערנות והשגחה.

השליז גם גודל ופוטם על ידי המצרים הקדמונים, וישנם ציורי קיר מצריים ספורים המתעדים גידול וביות שלווים וכן ציד שלווים במכמורות כפולות, תהליך מריטת נוצותיהם, וייבושם בשמש. הרודוטוס היווני תיאר בפירוט את נושא המלחה, הייבוש והעישון של השלווים, כשהבשר המיובש עורבב לרוב עם שומן מומס או הוכן גם עם בירה או דבש והוספו כנראה גם חומרים משמרים של אז. המקרה של נס השליו, שכיסה את המחנה בסיפור יציאת מצרים מפורסם דיו (מעניין לציין כי שלווים עלולים להיות רעילים מאוד כבסיפור המקראי).

חסידה

במיתולוגיה המצרית, נשמתו של אדם - ה"בא" (שהייתה עוזבת אותו בשנתו אך חוזרת אליו מדי יום) - הייתה מיוצגת לעיתים קרובות על ידי חסידה עם ראש אדם.

הנילוס שבו היא הייתה פעילה, והיא מייצגת את היצירה הראשונה של החיים מהכאוס הפרימיטיבי והתגלמות אוסיריס הקם לתחייה על עץ הערבה. במקורות המצריים מתואר העוף לעיתים כאנפה, כעוף דורס וכעוף מים כלשהי.

האנפה הייתה מקודשת במיתולוגיה היוונית, ומסופר על אתנה ששלחה אנפה לאודיסאוס כדי שידעו שהיא צופה בו ובאנשיו (אגב, הקלטים החשיבו את האנפה לחכמה מאוד ולשליחה חשובה של האלים). הסיודוס והרודוטוס סיפרו ארוכות בספריהם על אודות הפניקס (עוף החול או ציפור האש) שחי במדבר בערב במשך 500 שנה (או 1,461 שנה, בהתאם למקור), לפני שכליה עצמו באש וקם מחדש לתחייה מן האפר שלו חזר ושוב. עוף החול הוא תמיד ממין זכר והוא אינו מתרבה כלל. לקראת סיום חייו הוא בונה לעצמו קן העשוי ענפי קינמון ושיחי בושם נוספים, ומציית את עצמו מחדש. מן האפר נוצר עוף החול החדש לזמן רב, כשהוא לוקח מן האפר של הפניקס הישן, עוטף אותו שוב בקליפת העץ הריחני ומניח אותו במקדש האל רע שבהליופוליס. מסופר שם כי אפולו עצר את מרכבתו בשמיים לשמע שירתו האחרונה שהייתה מיוחדת.

מעניין לציין כי הנצרות שאבה רעיון זה לתחיית ישו (Resurrection) ונצחיות רומא הקדושה, והאסלאם פיתח אמונה זו לצרכיו בהקשרים דומים. בנצרות, גם הטווס (peacock) מסמל את הנצחיות והיופי האלוהי ומתואר לא מעט בפסיפסים (אגב, באחד מספרי הארי פוטר היטיבה רולינג להשתמש אף באגדת "עוף האש", אך שם לאחר השריפה במקום עוף יצא דווקא תינוק).

יש המזהים את ציפור האש או ציפור החול דווקא עם הפלמינגו, ששמו המדעי והפורטוגזי גזור מלטינית ופירושו "בעל הלהבה", או באחד משמותיו העבריים הקודמים "להבי", שמרמז לכנפיו האדומות

כלהבה הניכרות בשעת תעופה, ומכאן יש שחיברו זאת אל להבות האש והתקומה מחדש לחיים עם עוף זה.

מגלן (איביס)

המגלן היה בביור קדוש למצרים בסמלו את האל תות (במקור ג'חטי וביוונית תחות) – אל החוכמה, הידיעה, המדע והקסם המצרי. הוא מגולם בגוף אדם עם ראש מגלן. הוא היה ידוע ביכולתו לפתור מחלוקות בין בני אדם ובין אלים, וגם ידע לרפאם במידת הצורך. הוא נוצר מאיבר כלשהו מגופו של ראש האלים – האל רע. לרוב, האל תות היה לצידו של האל רע בדומה לבת זוגתו של תות, האלה מעאת – אלת הצדק, המוסר והאמת (העותרת נוצת יען לראשה). ייתכן שצבעו הטהור של המגלן הקדוש, שוטטותו מעת לעת והצלחתו בחיסול מזיקים על גדות הנילוס היוו השראה טובה. בסריקת CT שבוצעה למומיית מגלן שנחשף בחפירות באבידוס שבמצרים נתגלה כי הקרביים הוסרו, ובמעין ניתוח הוחדרו במקומם לגופו של המגלן חלזונות לחיים שאחרי המוות.

4. ציפור (כנראה סנונית) בפך קיקלאדי מחרס, מלפני 3,600 שנה. דמות ציפור מצוירת על כדים הייתה שכיחה גם בתרבות הפלישתית. צילמה: Sharon mollerus

5. ציפור (כנראה סנונית) בנחיתה על ענף, ציור קיר שהשתמר היטב מהעיר פומפיי (קבורה באפר וולקני של הוויזוב מזה 2,000 שנה). צילם: Carlo Raso

6. פלמינגו במעוף. צייר: חיים מויאל

1. מגלן חום. במצרים הקדומה גם מין זה נתקדש והיה סמלו של האל תות (אל החוכמה והכתב המצרי). צילם: חיים מויאל
2. עגור אפור. בעיני המצרים הקדמונים סימל העגור את חוזה הכוכבים, ואילו לפי המיתולוגיה היוונית בזכות העגורים הומצא הכתב היווני. צייר: חיים מויאל
3. סנונית רפתות. בעיני המצרים הקדמונים נקשרה הסנונית לנפש ולשמות המתים, וכך גם בקרב עמים רבים אחרים. צייר: חיים מויאל

במקרא קיימים חילוקי דעות בקשר לזיהויו, והוא נזכר יחד עם החסידה כמבשרי עונות. הוא נקשר בסמיכות עם הסיס (סוס), כך גם בכתובות עתיקות, כמו כתובת דיר-עלא. ייתכן שיש לזהותו עם הסיס של היום (גם בשל קריאותיו כשמו וגם בשל להקותיו הגדולות והבולטות).

סנונית

כבר בשולות הקדומות במצרים (כמו בעיר המצרית תבאי) נקשרו הסנוניות לכוכבי לכת, ולכן גם לנשמות המתים, לפני המפגש עם הוד מעלתה השמש. במצרים, אלו העתידים למות רצו מאוד להפוך לסנונית לאחר מותם. איזיס (אלת הטבע, הקסם והרפואה), על פי המסורת הזאת, נהגה להפוך לסנונית ועפה בדמות סנונית מסביב לעמודים וסביב קברם של בעלה ואחיה אוסיריס (אל השאול והמוות) אשר להם היה בן בדמות בז, ששמו הורוס.

אנפה

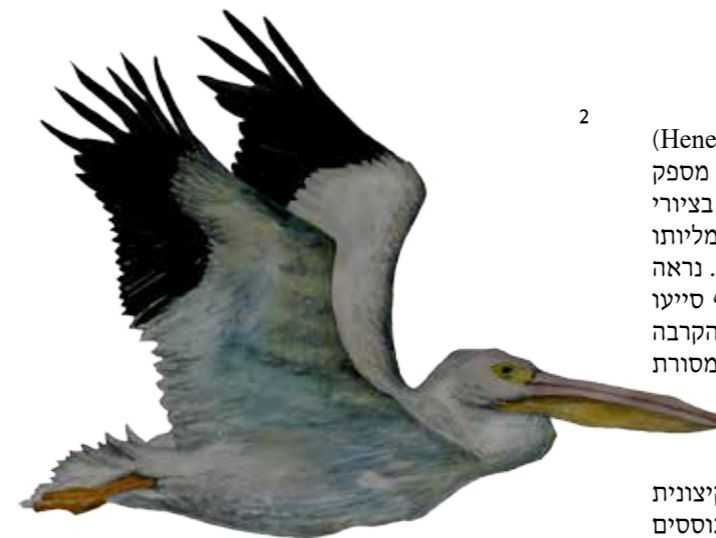
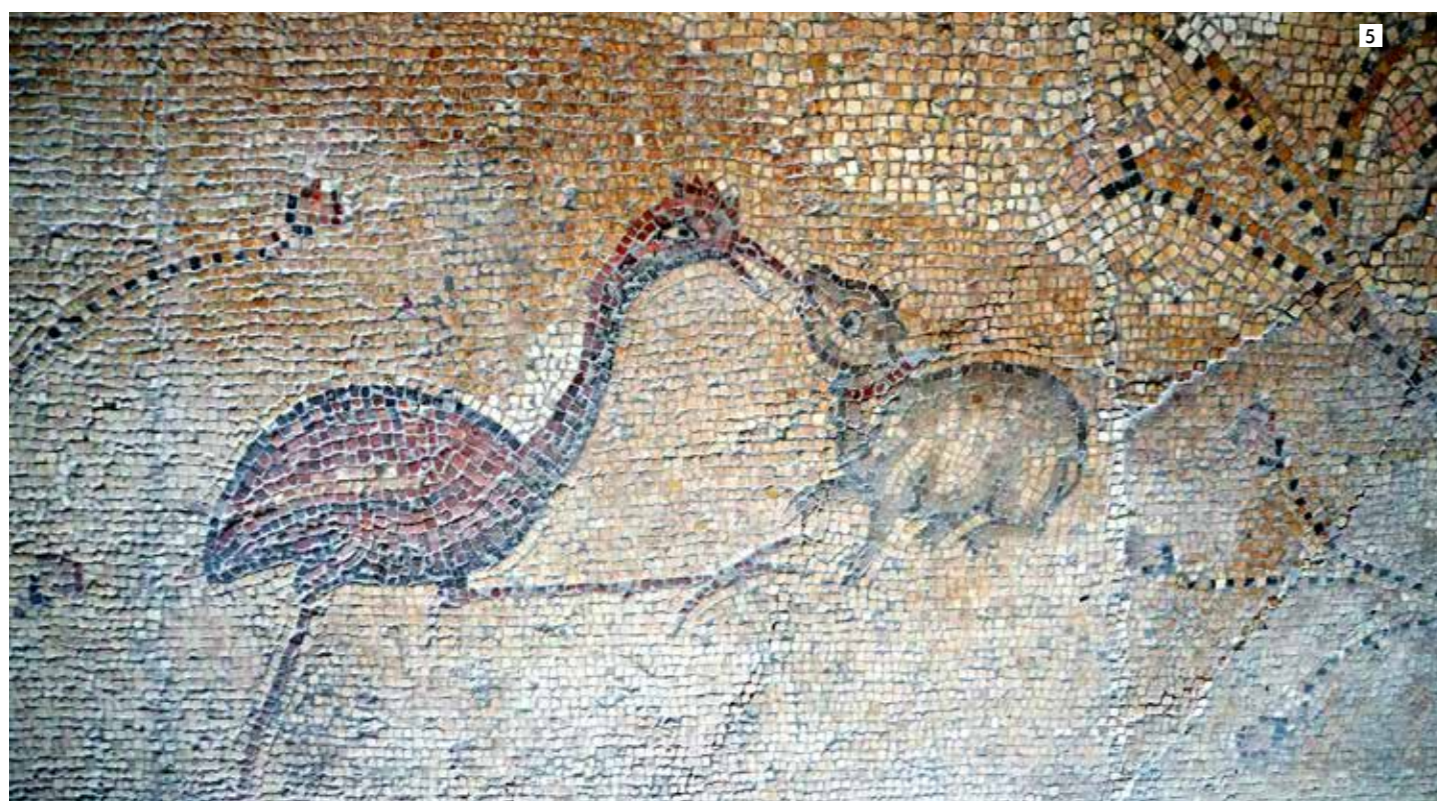
לפי המיתולוגיה המצרית האנפה הייתה גם קשורה לאל רע, אך גם תוארה במיתולוגיה המצרית בהליופוליס כבנו (Bennu), שמלבד שתי יציות ראשה הארוכות יש לה גם כתר לבן המעוטרת בשתי נוצות יען משני צדדיו המסמלות את אוסיריס, ולעיתים עם גלגל השמש המסמל את האל רע. דמות עוף זה נקשרה עם מחזוריות

עגור

על פי תבליטים מצריים עתיקים (כמו בסקרה) נהגו לגדל בשבי להקות של עגורים ולפטמם היטב, בדומה לאווזים. בעיני המצרים העוף הזה סימל את חוזה הכוכבים.

באיליאדה של הומרוס (מאה חמישית לפנה"ס) העגורים (המכונים גם העופות של פאלאמאדס) מסופר שבזכות הצפייה במעופם שובה הלב והמשתנה של העגורים המציא הגיבור היווני פאלאמאדס אותיות יווניות חדשות (כדוגמת האות למדא). על פי פלוטארכוס (פילוסוף יווני ברומא העתיקה), נהגו לתפור את עפעפיהם של העגורים ובכך להשקיט את צווחנותם, וכן נהגו לפטמם כשהם שימשו כחיות שעשועים ומעדן. העגורים, בשל קריאותיהם המיוחדות הנשמעות היטב למרחוק, סימלו אצל היוונים והרומים חילופי עונות, ופליניוס הגדול ציין כי הם מופיעים חודש אחרי השלוות בניידתם. קיקרו (הנואם הרומי הגדול) תיאר בצורה מעניינת את מעופם העורפי של העגורים ואת חילופי המובילים בטור.

בסין וביפן העגור מסמל עד היום בריאות, אריכות ימים, מזל וברכה. כמו כן, יש הנוהגים לאייר עגורים על הזמנות לחתונה, מאחר שהם מסמלים גם זוגיות מאושרת, נאמנה וארוכה.

שקנאי

במיתולוגיה המצרית היה השקנאי (בשמו המצרי האנאת - Henet) קשור לחיים שאחרי המוות, והמצרים האמינו כי השקנאי מספק למתים מעבר בטוח בעולם התחתון. השקנאי מתואר מעט בציורי קיר בקברים ובטקסטים הקשורים במוות (השקנאי הוגדר בסמליותו כאם המלך, ולכן הוא נחשב על ידי המצרים כאלה ולא כאל). נראה שגודלו הרב, מעופו המרשים והיכולת שלו לבלוע את הטרף סייעו באמונה שנקשרה בו. בנצרות ימי הביניים הוא סימל את ההקרבה בנצרות והייסורים (פסיון מקורו מיוונית - ייסורים). לפי המסורת הנוצרית ההורים פוצעים את עצמם בחזה באמצעות מקורם עד לדימום ומאכילים את אפרוחיהם במצב של חוסר מזון קריטי (אמונה זו מושאלת ככל הנראה מכתבי "פיזיולוגוס" מהמאה השנייה לספירה במצרים). יש מסורת קיצונית אף יותר, המתארת את מות האם בעבור האפרוחים הגוססים שחוזרים לחיים, אך לא מעריכים זאת. ההקבלה לישו שהקריב עצמו למען האדם בייסוריו לפי התפיסה הנוצרית הבסיסית היא ברורה.

יען

היען הובא למצרים העתיקה ממזרח ומדרום אפריקה. לפי העדויות הארכיאולוגיות היענים גודלו במצרים ומביציהם הוכנו כלים לאחסון בשמים (אולי גם מים או נוזלים אחרים) ומנוצותיהם הוכנו מסרקים. ביציהם חוממו ונאכלו (אולי עם דבש דבורים). נוצותיהם היו קשורות עם האלה מאעאת (אלת הצדק והאמת), האלה אמאנתי (אלת המוות שהובילה את המתים לשאול) והאלה שו (אלת האוויר וגם הסערות). נוצות כאלו שימשו גם בתקופות שונות לעיטור כובעים של נשות אצולה.

מעניין שתרבויות מסופוטמיה, כמו שומר, סימלו בעיניהם מזל רע ושדים, ונקשרו לאלה תיאמאת (אלת הים הקדומה שהפסידה במלחמתה עם המפלצות שיצרה נגד האל מורדוך והפכה לשמיים והארץ לפי מיתולוגיה זו). שמה המדעי כיום (Struthio) היה בעבר שמו של הדרור המופיע בברית החדשה וקשור לאתר בריכת הסטרטיון בעיר העתיקה בירושלים.

השם "כנף רננים" – המופיע באיוב, נכתב בצורה ציורית מאוד בזאת הלשון "כנף רננים נעלסה... כי תעזוב לארץ ביציה ועל עפר תחמם... כעת במרום תמריא תשחק לסוס ולרכבו". מפרשים שונים תרגמו יען או נעמית בשמו התלמודי. מכיוון שהיען כידוע אינו מעופף, יש לזהותו על כן עם מין אחר, אולי עם החוברת כפי שאני מציע (אגב, אגדה יהודית מספרת על ביצה ענקית השייכת לכנף רננים, ומכאן הבלבול של מפרשים רבים עם היען שביצתו היא הגדולה הקיימת כיום).

את בת היענה (שם שמרבים לבלבלו עם היען), המופיעה בספר ויקרא ("בת היענה ואת התחמס ואת השחף ואת הנץ למינהו"), יש בוודאי לזהות עם מין אחר. אני הייתי מזהה אותה עם הכרוון שקריאותיו צורמות בלילה כקול מענה (אלא אם כן הוא שם נרדף לכנף רננים).

אגב, המיתוס העתיק והמוכר עד היום כי היען מכניס את ראשו מתחת לחול מוטעה ביסודו, ואולי הוא נעוץ בעובדה שבחזרו המרשים הוא נוהג להרכין את ראשו אל האדמה. הוא נגזר מבלבולו של פליניוס הזקן כבר לפני כ-2,000 שנה.

1. יען. נוצותיו עיטרו את ראשה של מאעאת (אלת האמת והצדק), ואילו במסופוטמיה נקשרו לרוע ומוות. צילם: חיים מויאל
2. שקנאי. במיתולוגיה המצרית היה מכונה אנאת ונקשר למסע אחרי המוות, ואילו בנצרות נקשר להקרבה של ישו מתוך האמונה המוטעית כי ההורים פוצעים את עצמם בעת מחסור חמור במזון למען צאצאיהם. צייר: חיים מויאל
3. וילת הציפורים הרומית (פסיפס צבעוני) בקום אל-דיקה (אלכסנדריה במצרים), המאה השנייה לספירה. בפסיפס מתוארים מינים מיוחדים, כמו פורפיריה, טווס, תוכי, ושלי. באדיבות: Institute for the Study of the Ancient World
4. תבליט גריפון. חיה מיתולוגית בדמות עיט עם גוף אריה, שתפקידה במיתולוגיה היוונית היה לשמור על האצרות. מוזיאון הוותיקן. צילם: יואל מועלם
5. ציפור (נראית כמו אנפה או לבנית) תוקפת כלב, מתוך קטע פסיפס מכנסיית הלחם והדגים, כינרת. צילום: Dennis Jarvis

תור - יונה

במצרים העתיקה היונה שימשה למאכל. על פי "פפירוס האריס" שנתגלה ב"מדינת הבו" במצרים העתיקה יש תיאור שבו רעמסס השלישי מעניק למקדש שבקרנאק 6,510 יונים במקרא ובתרבויות המזרח הקדום היונה סימלה אהבה, נאמנות ופוריות. במיתולוגיה היוונית היונה סימלה את האהבה ולכן ונקשרה לאפרודיטה, והתקיים פולחן חשוב עם יונים במקדשה. במקורות היהודיים ובתרבויות מסוימות כמו בתרבות ההודית היונה סימלה את הנפש ושימשה גם כקורבן שכיח לפשוטי העם.

בנצרות היונה סימלה את רוח הקודש (כחלק מהשילוש הקדוש), וכן את השלום והטוהר. התור במקרא מבשר את בוא האביב, שנאמר בשיר השירים "עַת הַזְמִיר הַגֵּיעַ; וְקוֹל הַתּוֹר, נְשָׁמַע בְּאֶרְצָנוּ". בניגוד ליונה, העורב סימל אוראקל, שליח אל, וכן סימל רוע. על פי המיתולוגיה היוונית, נוצות העורבים והעורבים היו במקור לבנים, אבל האל אפולו העניש את העורבים על גילויי סודות. במקרא סימל העורב הטמא חוסר אמינות וכפיות טובה כבסיפור נוח והמבול, שליח האל בסיפור יונה, ובכלל נסמך לדורסים ונחשב מקורב אליהם. בנצרות סימל את הרוע והשדים, אך הוכר כשליח האל בכבודו ועצמו.

דוכיפת

1

במצרים העתיקה נתגלו תיאורים של דוכיפת בהירוגליפים ותבליטים במקדש הרוס שבאדפו ומקדש אחנותפ שבסקרה. על פי סופרים רומים, כדוגמת אליאנוס בספרו: "טבע בעלי חיים", הדוכיפת הייתה נערצת בגלל הטיפול ההורי המיוחד והקרבתה למען גוזליה.

במקרא היא נזכרת כעוף טמא, ואילו במקורות היהודיים יש תיאורים עשירים של הדוכיפת שהפכה לציפור הלאומית שלנו, בינתיים. המפורסמת באגדות היא זו שבמסכת חולין "דוכיפת שהודו כפות וזהו שהביא שמיר לבית המקדש". האגדה מספרת כי היא מסתירה את האוצר בקינה ובסירחונה מרחיקה פולשים.

טיראוס היווני (מלך טראקיה ובנו של האל ארס) הפך לדוכיפת על פי המיתולוגיה היוונית לאחר שאנס את פילומלה (נסיכת אתונה).

בפולקלור הערבי האמינו כי לכל אחד מאיבריה יש סגולות מרפא, כך לב עם מלח מזרז לידתה של אישה והשריית הלשון במי ורדים היא מרפא לנשיכת כלב. □

ד"ר חיים מויאל הוא מרצה לזואולוגיה במכללת לוינסקי בתל אביב ובביה"ס הרטוב.

1. יונה. בתרבות המצרית נקשרה למזון, ביהדות ובתנ"ך נקשרה לקורבן ולטוהר מידות, ואילו במיתולוגיה היוונית נקשרה לאלה אפרודיטה וסימלה את האהבה. צייר: חיים מויאל

2. דוכיפת. במקרא הוגדרה כעוף טמא ואגדות רבות נקשרו אליה במקורות היהודיים, הנוצריים והמוסלמיים. צילם: חיים מויאל

